

BETEKINTÉS KÖRÖM KÖZSÉG ÍRATLAN TÖRTÉNETÉBE A RÉGÉSZET SEGÍTSÉGÉVEL

B. Hellebrandt Magdolna

A Sajó bal partján, egy magasabb ponton, a község mai területén mintegy négy és félezer éve megtelepedtek a középső bronzkor emberei. Halottaikat a lakóhelyük közelében temették el. Ilyen temetkezési helyre bukkant Répási József csatornázás közben a Rákóczi utcában az 1980-as évek táján. Visszaemlékezése szerint a csontvázak mellett cserépek is előkerültek. A leletekből egy kis bögrét 1996 szeptemberében bevitt Miskolcra a Herman Ottó Múzeumba. A helyszíni szemle során csontdarabokat és több edénytöredéket adott át a találó e sorok írójának. Ebben az időben a Herman Ottó Múzeum régészeként ásattam a Kápolna-dombon.

Köröm Kápolna-domb a községtől keletre, a Sajó árterében emelkedő hordalékkúp. A domb déli végében a falu lakói saját szükségletre homokot termeltek ki, így kerültek napfényre az őskori gödrök, vermek. Ezekre a földbe ásott objektumokra figyelt fel 1968-ban terepjárás közben a múzeum akkori régésze, Kemenczei Tibor. A következő évben leletmentő ásatást végzett itt, 15 objektumot tárt fel, és a leletanyagból megállapította, hogy a késő bronzkorban a Gáva kultúrát hordozó közösség népesítette be a dombot.

A Kápolna-dombon 1996-ban több önkormányzat összefogásával szennyvíztisztító üzemtetett az Észak-magyarországi Vízgazdálkodási Társulatok Egyesülése (1. kép). A múzeum tudomá-

sára jutott, hogy a domb tetejét géppel elsimították, s ezt követően a humuszt egy méter mélységben letolták a környező mocsaras területre. A helyszíni szemle során láthattuk, hogy a felszínt nagy mennyiségű emberi csont és őskori cserép borította.

Az ásatást 1996. június 18 – november 15. között végeztük. 2014. április 22-26. között Gallina Zsolt végzett leletmentést a területen Horváth Antónia közreműködésével. A munkát a szennyvíztelep fejlesztési projekt építési munkálatai tették szükségessé. A három ásatáson összesen 11 házat tártunk fel, több mint 150 gödröt, vermet, terménytárolót, anyagkitermelő helyet dokumentáltunk. Tisztáztuk, hogy a csontvázak az Árpád-korban ide temetett elődeink maradványai (4. kép). A feltárt 41 sír mellékletei alapján tudtunk meghatározni az eltemetés korát.

Az 1996-os feltáráskor alkalmazkodnunk kellett az egész dombot elfoglaló építkezéshez. Gyakorlatilag, ahol az alapozásoknál leletek kerültek elő, azt mentettük. Így figyeltünk fel egy gödörmetszetre, melynek sötét, fekete kitöltése szinte folytatódott a ledózerolt felszínen (3. kép). Ezt a pusztulási réteget a feltárással több helyen megfigyelhettük, így a 13. és 20. objektumú házak bontásakor az oldalfalban, s ez a fekete réteg bizonyítja, hogy a telepet felégették.

(1.) Köröm – Kápolna-domb déli része az építkezés alatt. A szerző felvétele

Az erődített település

Megfigyelhettem a területről készült térképen, hogy a domb nyugat felé szűkült, s a végén lejtett. Megnéztem a rendelkezésemre álló térképeket. Az 50000-es térképen jól látható, hogy a dombot omega alakú sánc övezi, és a felszín az omega nyitott részéhez lejt. A gépi földműveléssel ezeket a föld védműveket mára szinte teljesen elplanírozták. A délkeleti részen még érzékelhető egy sáncvonulat maradványa a szántásban. Ma az egész dombot egy zöld füves sáv veszi körül, ez az egykori vizesárok, mely kissé mélyebben van, mint a mellette levő szántott terület, azaz a sánc maradványa. A sáncot a Sajó is rombolta az elmúlt háromezer évben, hiszen ismert adat, hogy a Sajó vízhozama 63,1 köbméter¹ másodpercenként, de évszázadonként 710 köbméter.

Köröm Kápolna-domb jelenleg mintegy 5 m magas, de még egy métert lejt a szántóföldre, illetve az ártérig. Körülbelül egy m-t dózeroltak le a tetejéből, így összevetve a térképeken látható tengerszint feletti magasság adatokkal, eredetileg 6,5 – 7 m magas lehetett. A Sajó az idők folyamán változtatta medrét. Az 1784-ben készült úgynevezett I. katonai térképen láthatjuk, hogy a Sajó közvetlenül Muhi község alatt folyt. A Sajóból fokok és erek ágaztak ki, ezek vezették le az időnként felesleges vizet az ártérre. Feltűnt ugyanakkor egy folyómeder, mely a Sajóból indult ki, az egykori Muhitól kissé északra, a folyó bal partján, a főágra csaknem merőlegesen, s hullámtörő kis kanyarokkal tartott kelet felé. Az ártér közepe táján kétfelé ágazott, mindkét ág átszelte az árteret, de az északi ág Köröm déli része, a magas part alatt folyt tovább, a déli ág a Kápolna-domb előtt közelítette meg az északi ágat, közrevették a dombot, majd DK-i irányba fordulva belevesztek a mocsárba. Ez a meder, tekintve a hirtelen, szinte derékszögű kiágazást, minden bizonnyal mesterséges, pontosan bevezette a vizet a Kápolna-domb omega alakú sáncának árkába, mely nyugat felé nyitott. A két folyóág közötti területen a Gáva kultúra idején tarthattak állatokat, legeltethettek, mint részben természetes karámban. Az előkerült objektumok alapján megállapíthatjuk, hogy a domb egész területét lakták. A körömihez hasonló megerősített föld- és vízivárac stratégiailag megerősített pontokon, azaz átkelőhelyeknél voltak eddigi megfigyeléseink szerint a Sajó és a Hernád bal partján. Körömnél a Sajón mindig volt átkelő, a 18. század végén híd vezetett a túlpartra, és vámot szedtek. A barokk stílusú műemlék révház megtekinthető a Sajó partján. A Sajón ma rendszeres kompjárat üzemel. A Kápolna-

dombon az építkezés és az ásás során számos szárnyas akna került felszínre, mind felrobbant állapotban. A Muhi és Köröm közti átkelő a II. világháború alatt hadászati célpont volt. Gondolhatunk arra, hogy a későbronzkorban a Sajó és a Hernád bal partján létesített föld- és vízivárac az átkelőhelyeket biztosították, és ugyanakkor a Gáva-kultúra közösségeinek határát is védhették.

Házak, vermek

Jellegzetes, szinte kör alakú ház volt a 20. objektum, középen egy tartó oszlop helyét bontottuk ki. A ház átlag 80 cm-t mélyedt a földbe, felmenő fala vesszőből font, agyaggal kitapasztott, úgynevezett paticsfal volt. Bejárata kör alakú, és bent a falak mentén körbe padka húzódott (2. kép). Mérete 420 x 430 cm, gyakorlatilag 18 négyzetméteren laktak. Nagyon valószínű, hogy csak éjszakára, és csak hideg időben húzódtak a házba. Voltak még ovális alakú, és legyezőszerűen szétnyíló falú házak. A házak alját nem tapasztották ki, nem találtunk tapasztott tűzhelyet, csak hordozható tűzhelytöredékeket. Olykor a házakban a járószintnél átlag 20 cm-el mélyebb, ovális alakú gödröt találtunk, melyeket étel hidegen tartására használhattak, pince-kamra szerepük lehetett. A feltárt házak a Kápolna-domb legszélesebb részén helyezkedtek el, ÉK–DNy-i irányban, lényegében a domb nyugati részén. Itt a lejtős domboldalon könnyen megközelíthették a sáncárokban levő vizet. A feltárt területen kutat nem találtunk. A körömi házakhoz hasonlólt tártak fel Délkelet-Szlovákiában.

(2.) A 20. objektum, padkás ház bontás közben.
A szerző felvétele

Az előkerült vermek párhuzamát a közelmúlt magyar néprajzi anyagában fedezhetjük fel. Köröm Kápolna-domb kötött, agyagos talaja kedvező volt a veremásásra. Az ilyen talaj enyhén lúgos, nem szaporodnak el benne a káros gombák. A régi, elhagyott vermeket nem jelölték, s ha veremásáskor korábbi veremre bukkantak, félbehagyták az ásást, és máshol

¹ A felhasznált irodalom megtalálható a Herman Ottó Múzeum 2017. évkönyvében a szerző „A Gáva-kultúra települése Köröm-Kápolna-dombon” című tanulmányában.

kerestek helyet az újnak. A vermekben hosszú ideig elállt a termés, ha szakszerűen lefedték, olykor nádkunyhót építettek fölé. Amikor megbontották a vermet, akkor az egészet ki kellett üríteni. A néprajzban a vermeket szájnnyílásuk és alakjuk után nevezik el. A körömi vermek között megkülönböztetünk méhkas alakú vermeket, körte- vagy hombárszerűeket, és úgynevezett „sírvermeket”, azaz lekerékített sarkú téglalap alakúakat. A méhkas alakú vermeknél tölcéses nyakat figyelhetünk meg (3. kép). A kerek- vagy körte alakú vermek a néprajzi párhuzamok alapján gabonásvermek lehettek. A téglalapest alakú vermek sekély mélységűek, széles szájnnyílásuk miatt könnyen romlott bennük a termés, ezért csak rövid ideig voltak tárolásra alkalmasak. Tisztán tartásuk is nehézkes volt. A körömieket leégett ház omladékával, törmelékekkel töltötték fel végül. Összevetettük a méhkas alakú vermek, a gabonátárolók és a téglalapmetszetű tárolók mélységadatait, és azt láthatjuk, hogy a méhkas alakúak átlag 70,1 cm mélyek, az ívelt aljú gabonátárolók 111,2 cm mélyek átlag, és a téglalap metszetű vermek átlagos mélysége 75 cm.

Több gödör bizonyult anyagnyerő helynek. Innen bányászták ki a vesszőfonatos házfal kitapasztásához alkalmas agyagot.

(3.) Méhkas alakú verem az alapfalban. A szerző felvétele

Temetkezés

A Gáva-kultúra emberei elhamvasztották halottaikat. Köröm Rétföld enyhe lejtőjén az I. katonai térkép három halmot jelöl. Muhi alatt, a Sajóból kiágazó mesterséges meder tövében is van halom. A Kápolna-dombtól ÉK-i irányban, mintegy 5 km-re a Halomdülő nevet olvashatjuk az 50000-es és a 10000-es térképeken. Azt, hogy van-e összefüggés a Kápolna-domb lakói és a halmokba eltemetettek között, azt további régészeti kutatások dönthetik el. Temetési szertartásra utalhat a 16. objektumszámú házban talált egyik cserép, melynek belső oldalán gyantacsíkot figyelt meg a teljes kerámia leletanya-

got restauráló Z. Abonyi Judit. A gyantát a kellemetlen szagok elfedésére égették a temetési szertartásoknál.

(4.) Árpád-kori temető részlete. A szerző felvétele

Leletanyag

A feltárt régészeti tárgyak nagy részét az edények alkotják, melyek között találtunk egyszerű háztartási edényeket és szinte iparművészeti igényességű díszedényeket. Nagyságuk, formájuk és mintázatuk változatos. A 30-35 cm magas, széles hasú, kúpos nyakú edények pereme olykor széles, olykor csak kissé hajlik ki, vagy egyenesen levágott. Ismerünk széles szájú, nagyméretű mély tálakat, kisebb fazekakat kihajló és behúzott peremmel, háztartási egyfülű kis bögréket, melyek 6-12 cm magasak. Van, amelyiknek a hasa díszített, és van, amelyiknek a peremrésze hullámvonalas (5. kép). Készítettek lapos tálakat, és szűrőtálat. Az egyik kis fazék falán ételmaradékot talált a restaurátor. Előkerültek nagyméretű, egyfülű mély csészék, melyek szájnnyílása 15-22 cm, magasságuk 6,4-10 cm, fekete színűek. Belül a perem alatt körbe több sorban vízszintesen árkoltak, majd némelyiken ívelt vonalkötegek sorakoznak, némelyiken benyomott pontok és sima részek variációja adja a díszítést. A kerámiákon plasztikus bordadísz, belülről kinyomott bütyköket,

rátett bütyköket, benyomkodott plasztikus lécet alkalmaztak. A fülek a bütyökfogótól az ívelő, perem fölé magasodóig sokfélék. Találtunk kisméretű, olykor miniatűr edénykéket, magasságuk 2-6 cm. Előkerült szoptató edény szopóka része, melyhez hasonló ép darabokat ismerünk hasonló korú lelet-együttesekből.

Különböző mesterségekre utaló eszközök közé sorolhatjuk az orsógombokat, orsókarikákat, melyek a szövés-fonás megmaradt emlékei. Van köztük kerékagyszerűen kidolgozott, és van, amelyik kúpos, és a legszélesebb részén körbe cakkos. Agyag spulni, azaz orsó is került elő. Kisméretű állatfigurák gyakoriak a kor leletei között (6. kép). Van köztük ló, kutya, bika, juh és felismerhetően kos. Általában a lábak és a szarv sérült. A kutatók véleménye szerint vallási eseményekhez köthető jelenlétük. Típusuk alapján a Kárpát-medencében talált állatszobrocskák a Dnyeper vidékén előkerültekhez állnak legközelebb, tehát keleti hatást tükröznek. Amulett lehetett egy 4,8 cm hosszúságú átfúrt agyag tárgy, melyet felfüggesztve viselhettek. Ugyancsak amulett lehetett az a kapitális nagyságú vadkanagyarból faragott, fényes felületű agyarlemez, melyet a hátoldalán simára egyengettek. Átfúrták, és az átfúrás a középtől a vastagabb vég felé eltolódott, így maradhatott a felfüggesztésnél egyensúlyban. Volt átfúrt kagylóhéj is. A kagylók, a halak, a teknősbéka a vadak és a háziállatok mellett az élelemkészletet egészítették ki.

Köröm Kápolna-dombon három gömb alakú agyaggolyó került elő. Használatukra vonatkozóan az Kr.e. 1. évszázad közepén élt római hadvezér, Julius Caesar írásából kaphatunk feleletet. Leírta, hogy

a hadjáratok során tapasztalta, hogy az ellenség izzó agyaggolyókat és áttüzesített nyílhegyeket lőtt parittyával a római katonák szalmával fedett kunyhóira, amik meggyulladtak, és a szél pillanatok alatt szétszórta a tüzet a tábor egész területén. A Kápolna-dombon megfigyelhettük az égett pusztulási réteget, ezért feltételezhető, hogy a telepet felégették, esetleg az áttüzesített agyaggolyók segítségével lobbantották lángra a gyúlékony, szalmafedelű házakat.

A Kápolna-dombon találtunk bronz tárgyakat, karperec-töredékeket, tű szárdarabjait, pántgyűrűt. A helyi bronzöntésre utal az öntőmintadarab, a fűjtató-töredék, az öntőcsatorna darab, és a hólyagos salak. A csont tárgyak nagy része szarvasagancsból készült. Került elő csont tű, nyílhegy, agancsnyél, és hasított agancs borítás. Kőből alakítottak baltát, vékony pengét, ütőkövet, őrlőkövet és lapos munkafelületet.

Összefoglalva láthatjuk, hogy Köröm Kápolna-domb sánccal, árokkal megerősített telepén a Gáva-kultúra egy közössége élt a késő bronzkorban, abszolút időben a Kr.e. 12. század végétől a 10. század elejéig a C 14-es vizsgálatok szerint. Önellátóak voltak, halásztak, vadásztak, földet műveltek, állatokat tartottak. Kereskedtek, vettek a bronzöntéshez és a kőeszközökhöz szükséges, helyben nem található nyersanyagokat, bronztárgyakat és a díszkerámiát, melyeket vándor mesterek helyben is készíthettek. A területen ép tárgyat nem találtunk. Lehetséges, hogy a lakosság tudott a várható veszélyről, összepakolták értékeiket, és elhagyták otthonaikat, esetleg maguk égették fel. Elképzelhető, hogy ellenség kezére kerültek, és ők pusztították el a települést.

(5.) Fazék, tál, bögre. Kiss Tanne István felvételei

(6.) Állatfigurák, Kiss Tanne István felvételei